

Pretpostavka nevinosti i dostojanstvo ličnosti

Predmet rada je analiza veze između dostojanstva ličnosti i ljudskih prava u krivičnom postupku, a posebno između dostojanstva ličnosti okrivljenog i pretpostavke nevinosti. Cilj rada je utvrđivanje etičkih osnova pretpostavke nevinosti kao jednog od osnovnih preduslova fer suđenja. Tekst polazi od filozofskog pojma dostojanstva i nemogućnosti njenog normativnog određenja. Autorka analizira normativno otelotvorenje dostojanstva, kao etičkog principa, u procesnom načelu pretpostavke nevinosti i pravilima krivičnog postupka koji garantuju ovu pretpostavku. Konačno, autorka analizira savremene rizike po povredu dostojanstva ličnosti u krivičnom postupku i krivičnom materijalnom pravu koji prete urušavanju pretpostavke nevinosti okrivljenog.

Ključne reči: dostojanstvo, pretpostavka nevinosti, reputacija, stigmatizacija

Uvodna razmatranja

Zadatak tumačenja svake pravne norme nije prosto utvrđivanje njenog jezičkog značenja. U tenziji tumačenja pravne norme, a između dve opasnosti — da norma bude pogrešno ili proizvoljno primenjena, jezičko tumačenje pravnih načela i instituta koji se tiču zaštite prava okrivljenog, pokazuje se naročito problematičnim. Ovo pre svega iz razloga što su sva prava okrivljenog u krivičnom postupku postala deo univerzalnog kataloga ljudskih prava koji, kao najvišu vrednost, prepoznaje jednakost i dostojanstvo čoveka.¹ Dostojanstvo ličnosti prestaje da bude samo moralna kategorija, već postaje pravna norma. Stoga, sva procesna prava okrivljenog nužno treba da budu tumačena „konceptualnom jurisprudencijom” koja se bavi objašnjavanjem pojmova pravne prakse tako što pravne pojmove stavlja u logički odnos sa drugim pojmovima koji sa njima mogu doći u vezu, kao što su pojmovi moralnosti.² Na primeru dostojanstva se vidi da odnos prava

* Zamenik javnog tužioca u Tužilaštvu za ratne zločine Republike Srbije, doktor pravnih nauka, *e-mail*: svetlananenadic11@gmail.com.

¹ „Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima” (član 1. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima).

² K. E. Himma, Konceptualna jurisprudencija. Uvod u konceptualnu analizu i metodologiju u pravnoj teoriji, *Revus*, no. 26/2015, p. 2, dostupno na <https://journals.openedition.org/revus/3401#article-3401>.

i morala ne postoji samo na teorijskoj i filozofskoj ravni. Pojam dostojanstva, kao moralne kategorije i pravne norme, predstavlja mesto na kome se susreću pravo i etika, ne na filozofsko-teorijskoj ravni, već na ravni primene pravne norme u praksi. Način tumačenja i primene pojma dostojanstva u sudskoj praksi samo potvrđuje potrebu za preciznim filozofskim objašnjenjem raznih pojmova koji zauzimaju istaknuto mesto u raspravama o pravu.³ Tako gledano, usuđujemo se zaključiti da sudska presuda u značajnoj meri može da predstavlja kontemplaciju na temu filozofije prava.

1. Dostojanstvo i pravo

Pojam dostojanstva se koristi u etičkom, političkom, religijskom, psihološkom i pravnom diskursu. Možemo reći da je pojam dostojanstva bezobalan ili da predstavlja kišobran pojam pod koji mogu da se podvedu razni drugi pojmovi i ideje. Zbog toga je primetna inflatorna i neodređena upotreba ovog pojma,⁴ kako u svakodnevnom životu, tako i u sferi političkih ideja i prava. Amorfnosti upotrebe pojma dostojanstva doprinela je i činjenica da dostojanstvo ne može biti empirijski dokazano niti definisano, kao i to da ne postoji nijedna eksplicitna definicija pojma dostojanstva u pravnim dokumentima.⁵ Ipak, svako od nas ima sopstvenu predstavu dostojanstva, a nepogrešivo znamo kada nam je dostojanstvo povređeno. Pravilno je stoga rečeno da se dostojanstvo lakše oseća, a neuporedivo teže određuje.⁶

Gledano iz ugla filozofije, pojam dostojanstva imao je nekoliko faza razvoja.⁷ Prvo pominjanje pojma dostojanstva nalazimo kod Cicerona, koji polazeći od kosmocentričnog pristupa, ljudsko dostojanstvo vidi kao deo prirode. Toma Akvinski polazi od hrišćansko centričnog pristupa i ljudsko dostojanstvo vidi kao dar od Boga. Treća faza, koja predstavlja uvod u modernu, je Kantov logocentrički pristup prema kome je razum osnov ljudskog dostojanstva. Četvrta faza počiva na tezi da je dostojanstvo u direktnoj vezi sa društvenom prihvatljivošću. Peta faza dostojanstvo vidi kao pravnu normu iz koje izvire sva ljudska prava. Dostojanstvo kao pravna norma počinje da se pojavljuje početkom dvadesetog veka i to prvo na nacionalnom

³ *Ibid.*, p. 1.

⁴ M. Marjanović, Ljudsko dostojanstvo kao društvena i pravna vrednost, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, no. 3/2013, str. 95.

⁵ O. Schachter, Human Dignity as a Normative Concept, *The American Journal of International Law*, 77/1983, p. 849.

⁶ D. Mitrović, Diptih o ljudskom dostojanstvu i toleranciji, *NBP Journal of Criminalistic and Law*, 2/2016, p. 24.

⁷ M. Lebech, What is Human Dignity?, *Maynooth Philosophical Papers*, 2/2003, p. 60.

nivou, u ustavima,⁸ a potom i na međunarodnom nivou, nakon Drugog svetskog rata.

Kantov logocentrički pristup polazi od toga da je čovek uvek cilj, a nikada sredstvo i počiva na odbacivanju ideje instrumentalizacije čoveka. Drugi Kantov kategorički imperativ kaže: *Postupaj uvek prema ljudskosti u sebi i drugim bićima, uvek prema cilju, a nikada prema sredstvu.*⁹ Kant ljudsko dostojanstvo izvodi iz ljudskog razuma i slobode da bira između dobra i zla. Kako je preduslov ljudskog dostojanstva sloboda čoveka, odnosno sloboda njegovog izbora, to dostojanstvo podrazumeva pravo čoveka da ne bude instrumentalizovan, odnosno izmanipulisan.¹⁰ Stoga ne čudi zaključak da je Kantova filozofija najbliži idejni okvir pojma ljudskog dostojanstva uključeno u pravo.¹¹

Drugi Kantov kategorički imperativ ide pod ruku sa savremenim konceptom dostojanstva koji u osnovi ima slobodu i jednakost, odnosno koji pripada svima i u istoj meri.¹² Savremeni pristup dostojanstvu predstavlja suprotnost prevaziđenom pojmu časti koji je dat samo pripadnicima određene grupe.¹³ Univerzalistički i egalitaristički koncept dostojanstva daje mogućnost raznim savremenim ideologijama da se slože tako da dostojanstvo predstavlja kompromis između raznih ideoloških i političkih ideja.¹⁴ Savremeni koncept dostojanstva je postao idealno tlo za razvoj ljudskih prava, s obzirom na to da dostojanstvo predstavlja „temeljnu vrednosnu predstavu modernog prava”.¹⁵ Stoga, ne čude brojne pravne debate o tome da izvor ljudskih prava leži upravo u dostojanstvu čoveka.¹⁶ U prilog ovoj tezi ide i Dvorkinov stav da onaj ko pretenduje da ljudska prava uzme ozbiljno, mora da prihvati neodređenu, ali moćnu ideju ljudskog dostojanstva,¹⁷ potom stav da dostojanstvo nije neko super pravo, već ultimativni izvor svih prava,¹⁸ ili centralni princip ideje univerzal-

⁸ Prvi ustav koji dostojanstvo pominje u pravnoj normi je Ustav Meksika iz 1917. godine, a potom Ustav Vajmarske Nemačke iz 1919. godine. O navedenom više u: C. McCrudden, Human Dignity and judicial Interpretation of Human Rights, *European Journal of International Law*, 19(4)/2008, p. 664.

⁹ „So act that you use humanity, whether in your own person or in the person of any other, always at the same time as an end, never merely as a means”, više videti u: D. Star, R. Crisp, *History of ethics*, Wiley Blackwell, 2020, p. 242.

¹⁰ M. Pritchard, Human Dignity and Justice, *Ethics*, vol. 84, no. 4, 1972, p. 301.

¹¹ D. Franeta, *Ljudsko dostojanstvo kao pravna vrednost*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2015, str. 313.

¹² M. Staffen, M. Arshakyan, About the Principle of Dignity: Philosophical foundations and Legal Aspect, *Revista Sequencia*, no. 75/2017, p. 49.

¹³ *Ibid.*, p. 46, kao i Č. Tejlor, Politika priznanja — u: *Multikulturalizam — ispitivanje politike priznanja* (Gatman E., ur.) Centar za multikulturalnost, 2003, str. 34.

¹⁴ *Ibid.*, p. 45.

¹⁵ D. Franeta, *op. cit.*, p. 310.

¹⁶ M. Staffen, M. Arshakyan, *op. cit.*, p. 44.

¹⁷ R. Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Cambridge, 1977, p. 198.

¹⁸ R. Andorno, Human Dignity and Human Rights. in: *Handbook of Global Bioethics*, (Have H., Gordijn B., eds.), Springer, 2014, p. 49.

nog prava ljudskih prava,¹⁹ odnosno da dostojanstvo nije pravo već nešto što prethodi pravu.²⁰

Ukoliko dostojanstvo posmatramo kao pravnu normu, nužno se nameće pitanje o kakvoj vrsti pravne norme se radi — da li je dostojanstvo opšti princip prava, subjektivno pravo ili interpretativno oruđe?²¹ Čini se da pravna norma dostojanstva ima trostruku pravnu prirodu — ona predstavlja pravno načelo, ali i subjektivno pravo, kao i pravnu obavezu. Dostojanstvo jednog čoveka tesno je povezano sa dostojanstvima svih drugih ljudi u zajednici, jer kada jedan čovek povredi dostojanstvo drugog, nije ugrozio samo dostojanstvo žrtve, već je kompromitovao i sopstveno dostojanstvo. U tom smislu, kako je pravo zainteresovano za pitanje dostojanstva svih ljudi, ali i svakog pojedinačno, taj cilj ostvaruje pozitivnim i negativnim delovanjem — priznanjem dostojanstva svima, ali i zaštite dostojanstva od svih, pa i od same države i svih njenih aktera.

2. Dostojanstvo ličnosti i krivična pravda

Bez obzira da li dostojanstvo prihvatili kao izvor ljudskih prava, pravno načelo, ljudsko pravo, subjektivno pravo ili pravnu obavezu, nesporno je da postoji veza između pravde i dostojanstva. Ova veza se u najmanju ruku ogleda u tome što povreda dostojanstva izaziva osećaj nepravde.²² Pojedini autori ukazuju da ljudsko dostojanstvo predstavlja dopunu pravdi, odnosno da je dostojanstvo neophodan uslov za dostizanje pravde.²³ Kako je dostojanstvo normativnim određenjem postalo „široko pozitivizovana vrednost“, koncept ljudskog dostojanstva danas nalazi se u rukama pravosuđa.²⁴ Stoga, ostaje na pravosuđu da u primeni prava pronade balans između dostojanstva i pravde.

Sfera našeg interesovanja je krivična pravda kao kompleks socijalnih institucija kojima se reguliše potencijalna, navodna i stvarna kriminalna aktivnost u okviru granica kreirenih da zaštite ljude od pogrešnog postupanja i pogrešne osude.²⁵ Možemo se zapitati kakav je odnos dostojanstva i krivičnog prava kao mehanizma za postizanje krivične pravde. Krivično pravo predstavlja ultimativni mehanizam socijalne kontrole kojim raspolaže država i jedinstveno pravo države da primenjuje silu prema svojim građanima. Kako između

¹⁹ C. Mc Crudden, Human Dignity and judicial Interpretation of Human Rights, *European Journal of International Law*, no. 19(4)/2008, p. 675.

²⁰ J. Babic, The Right to Human Dignity — in: *Yearbook human rights protection The right to human dignity*, no. 3/2020, Novi Sad, p. 28.

²¹ M. Staffen, M. Arshakyan, *op. cit.*, p. 44.

²² M. Pritchard, *op. cit.*, p. 301.

²³ D. Mitrović, Diptih o ljudskom dostojanstvu i toleranciji, *NBP Journal of Criminalistic and Law*, 21/2016, str. 24.

²⁴ M. Jovanović, Legal Validity and Human Dignity — On Radbruch's Formula. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie — Beihefte*, 137/2013, p. 168.

²⁵ A. Sanders, R. Young, M. Burton, *Criminal justice*, Oxford University Press, 2010, p. 1.

krivičnog prava i prinude postoji neraskidiva veza, a kako svaka prinuda oduzima dostojanstvo,²⁶ to je lako zaključiti da krivično pravo nosi inherentan rizik po povredu ljudskog dostojanstva. Međutim, sa druge strane, nesporna je i činjenica da je krivično pravo poslednja brana zaštite ljudskog dostojanstva, jer je ljudsko dostojanstvo zaštićeni pravni interes, odnosno zaštitni objekat kod brojnih krivičnih dela. Dakle, odnos ljudskog dostojanstva i krivičnog prava je takav da je ljudsko dostojanstvo istovremeno zaštićeno, ali i ugroženo krivičnim pravom. Preciznije rečeno, krivično materijalno pravo je dizajnirano za zaštitu ljudskog dostojanstva, budući da sva krivična dela, čija radnja izvršenja podrazumeva instrumentalizovanje žrtve radi postizanja određenog cilja, kao zaštićeni interes i zaštitni objekat prepoznaju integritet, odnosno dostojanstvo žrtve. Najbolji primer navedenog je krivično delo trgovina ljudima. Krivično procesno pravo, sa druge strane, podrazumeva mogućnost primene sile i/ili prinude. U konačnom ishodu, ukoliko krivični progon bude uspešan, krivično procesno pravo može da dovede ko kazne. U tom smislu, krivično procesno pravo nosi visok stepen rizika po povredu ljudskog dostojanstva.

U korenu odnosa između krivičnog prava i dostojanstva leži sloboda čoveka da odluči da li će poštovati pravne norme ili ne, odnosno njegova sloboda da odluči da li će izvršiti krivično delo ili ne. U tom smislu, filozofski gledano, svaki izvršilac krivičnog dela je trenutkom izvršenja krivičnog dela prihvatio i sankciju koja iz tog krivičnog dela sledi. Stoga, pravo države na kažnjavanje, kao i pravo žrtve na kaznu predstavlja ponovno uspostavljanje ljudskog dostojanstva.²⁷ Kako izvršenjem krivičnog dela izvršilac ne povređuje samo dostojanstvo žrtve, već i svoje lično dostojanstvo, kao člana zajednice, može se reći da kažnjavanje izvršioca krivičnog dela jeste neki vid ponovnog uspostavljanja i njegovog dostojanstva.

Nešto je složenije pitanje odnosa dostojanstva okrivljenog i krivičnog postupka. Naime, kako pravo na poštovanje dostojanstva podrazumeva, pre svega, pravo čoveka da ne bude instrumentalizovan,²⁸ odnosno da ne bude posmatran kao objekat, bez obzira na vrednost svrhe koja bi se tom objektivizacijom postigla,²⁹ to je jasno da krivično procesno pravo ima osnovni zadatak da izbegne sve mehanizme koji mogu da uvedu u zamke instrumentalizacije i objektivizacije okrivljenog, čime bi bio povređen njegov psihički, socijalni i mentalni integritet kao osnov dostojanstva³⁰

Krivični postupak koji pretenduje da bude legitiman, počiva na preduzimanju pozitivnih koraka radi promovisanja pravde, a

²⁶ R. Lukić, *Sistem filozofije prava*, Beograd, 1992, str. 477.

²⁷ M. Marjanović, *op. cit.*, str. 95.

²⁸ J. Babic, *op. cit.*, p. 28.

²⁹ M. Kaiifa-Gbandi, Human Dignity: Protected, but also Jeopardised by Criminal Law? *Synthesis Philosophica*, 59/2015, p. 102.

³⁰ M. Staffen, M. Arshakyan, *op. cit.*, p. 50.

podrazumeva fer tretman i poštovanje dostojanstva.³¹ Stoga, samo deklarativno priznanje dostojanstva okrivljenog u postupku nije dovoljno, već je neophodna posvećenost očuvanju njegovog dostojanstva. Ukoliko bi krivični postupak vodio ka kršenju dostojanstva okrivljenog, tada bi se krivični postupak pretvorio u poniženje okrivljenog, čime bi krivični postupak izgubio legitimitet, a postupak krivičnog progona, umesto da vodi ka kazni, vodio bi ka odmazdi. Kako pravda isključuje poniženje³², svaki postupak koji počiva na poniženju je imanentno nepravedan.

Evropska konvencija o ljudskim pravima dostojanstvo izričito pominje samo u protokolu 13 koji se tiče ukidanja smrtne kazne. Ipak, u sudskoj praksi dostojanstvo se često koristi kao argument zajedno sa pojmovima ugleda i reputacije.³³ U sferi interesovanja krivičnog prava, ESLJP se pozivao na dostojanstvo u argumentaciji presuda koje su se ticale zabrane mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja iz člana 3 EKLJP, prava na slobodu i bezbednost iz člana 5.³⁴ Tako, u slučaju *Bouyid v Belgium*,³⁵ koji se ticao tretmana osumnjičenog u pritvoru, ESLJP je izričito naveo da je ljudsko dostojanstvo osnova EKLJP, a u slučaju *Tyrer v UK*³⁶ ESLJP navodi da je jedna od osnovnih svrha EKLJP zaštita ljudskog dostojanstva i psihičkog integriteta. Sa stanovišta pitanja odnosa krivične sankcije i dostojanstva najznačajniji su predmeti koji su se ticali pitanja odnosa doživotne kazne zatvora i dostojanstva³⁷. Tako, u predmetu *Harakhiev and Tolumov v. Bulgaria*³⁸ Veliko veće ESLJP smatra da bi bilo nepojivo sa ljudskim dostojanstvom, koje leži u samoj srži Konvencije, prisilno lišiti čoveka slobode bez mogućnosti rehabilitacije i pružanja šanse da jednog dana povрати tu slobodu. Pravo na šansu da sloboda može biti povraćena, što ESLJP prepoznaje kao uslov za očuvanje dostojanstva ličnosti, naziva se i „pravom na nadu”.³⁹

³¹ M. Pritchard, *op. cit.*, p. 308.

³² J. Babic, *op. cit.*, p. 29.

³³ Pravo na ugled i reputaciju je priznato u praksi ESLJP kao deo prava na poštovanje privatnog i porodičnog života iz člana 8 EKLJP. Pravo na ugled je izričito priznato i u članu 10 EKLJP koji se tiče slobode izražavanja i to tako što je propisano da je sloboda izražavanja u demokratskom društvu uslovljena zaštitom ugleda i prava drugih.

³⁴ O praksi ESLJP u pogledu ljudskog dostojanstva u krivičnim predmetima i najznačajnijim predmetima ESLJP videti više u: M. Matic Boskovic, Human dignity in the criminal proceedings — interpretaion of European Court of human rights — in: *Yearbook Human rights protection, The right to human dignity*, 3/2020, Novi Sad, pp. 61–75.

³⁵ *Bouyid v Belgium*, ECtHR, App. no. 23380/09, 28 September 2015, para 89.

³⁶ *Tyrer v UK*, ECtHR, App. no. 5856/72, 25 April 1978, para 33.

³⁷ O pitanju pravne održivosti kazne doživotnog zatvora videti više u: V. Ilić, (Ne) pomirljivost kazne doživotnog zatvora i ljudskih prava, *Crimen*, 2/2019, pp. 156–173.

³⁸ *Harakhiev and Tolumov v. Bulgaria*, ECtHR, App. nos. 15018/11 i 61199/12, 8 July 2014., para 245.

³⁹ Kovanica „pravo na nadu” (The right to hope) pojavljuje se u izdvojenom mišljenju sudije Power Ford. Videti više u odluci Velikog veća u predmetu *Vinter*

3. Dostojanstvo ličnosti kao etički osnov pretpostavke nevinosti

Pored prinude, krivični postupak ima još jednu karakteristiku koja može da predstavlja rizik po dostojanstvo. Radi se o činjenici da odnos snaga stranaka u krivičnom postupku pati od imanentne nejednakosti. Naime, javni tužilac ima nemerljivo veću snagu od okrivljenog, jer raspolaže državnim resursima i autoritetom iz kojih izvire društvena moć. Kako pravda zahteva jednakost, a princip jednakosti podrazumeva da eventualna pobeda tužioca ne sme da dođe od njegove nadmoći, već iz snage dokaza, to krivični postupak zahteva uspostavljanje mehanizama koji će nivelisati nejednakost stranaka. Ti mehanizmi su jednakost oružja i pretpostavka nevinosti koja proizilazi iz jednakosti oružja. Pretpostavka nevinosti se može slikovito opisati kao namerno prevrtanje vage u korist okrivljenog,⁴⁰ ili principijelna asimetrija.⁴¹

Iako apstraktan pojam, dostojanstvo se artikuliše u brojnim, manje apstraktnim manifestacijama. Tako, dostojanstvo predstavlja samopoštovanje, samopouzdanje, ponos, sram, ozlojeđenost i indignaciju.⁴² Da bi dostojanstvo postojalo, ono podrazumeva princip da svako treba da poštuje dostojanstvo drugog, ali da je preduslov za takvo postupanje da poštuje svoje dostojanstvo, odnosno da prvo prizna dostojanstvo sebi pa tek onda drugima. Ova dva uslova su kumulativna i izostanak jednog negira postojanje dostojanstva. Tako, poštovanje svog dostojanstva, a negiranje tuđeg je arogancija, a poštovanje tuđeg, a negiranje svog je servilnost.⁴³ Karakteristike krivičnog postupka — prinuda i nejednakost snaga predstavljaju pogodno tlo za pojavu arogancije i servilnosti. Tužilaštvo, kao jača strana, obično je arogantno, što vodi zahtevu da okrivljeni bude servilan. Pretpostavka nevinosti ima za cilj da spreči ovu pojavu, time što stvara normativnu obavezu za tužioca da poštuje dostojanstvo okrivljenog uspostavljanjem njegove pretpostavljene nevinosti. Pretpostavljena nevinost okrivljenog je pravne ili probatorne prirode i treba je razlikovati od faktičke ili materijalne nevinosti.⁴⁴

Iz analize odnosa dostojanstva i krivične pravde da se zaključiti da pretpostavka nevinosti počiva na dva etička principa.

and others v The United Kingdom, ECtHR, App. nos. 66069/09, 130/10 and 3896/10, 9 July 2013.

⁴⁰ B. Hudson, *Justice and Security in the 21st century: Risks, Rights and the Rule of Law*, New York, Routledge, 2012, p. 207.

⁴¹ A. Ashworth, *Four threats to the presumption of innocence*, *The International Journal of Evidence and Proof*, 10/2006, p. 248.

⁴² M. Pritchard, *op. cit.*, p. 308.

⁴³ J. Babic, *op. cit.*, p. 29.

⁴⁴ Podelu na probatornu i materijalnu pretpostavku nevinosti posebno je obrazlagao Laudan u tekstu: L. Laudan, *The Presumption of Innocence: Material or Probatory?* *Legal Theory*, 11/2005, p. 333–361.

Prvi se tiče obaveze uspostavljanja jednakosti stranaka — javnog tužioca i okrivljenog pred sudom, budući da samo u fer postupku, gde svaka strana ima jednake šanse za uspeh, ishod postupka može biti legitiman i počivati na snazi argumenata i dokaza, a ne na sili. Jednakost podrazumeva jednako priznanje dostojanstva stranaka, kako od suda kao treće strane, tako i njihovo uzajamno priznanje i poštovanje. Početna jednakost u šansama za uspeh u postupku je predušlov za slobodu izbora okrivljenog da li će se braniti, odnosno „ne predati se” priznanjem krivičnog dela ili će krivično delo priznati. Odnosno, da li će odbranom „štititi svoj ponos” ili će priznanjem „pokazati kajanje”. Kako su ponos i pokajanje oblici iskazivanja dostojanstva ličnosti, to je etički princip jednakosti stranaka u direktnoj vezi sa dostojanstvom. Etički princip jednakosti, koji se ogleda u jednakom priznanju dostojanstva stranaka, zabranjuje poniženje, kao negaciju dostojanstva, ali i aroganciju i servilnost, kao nedostatak dostojanstva. Stoga, etički princip jednakosti zabranjuje javnom tužiocu, kao jačem u sporu, da u odnosu na okrivljenog bude arogantan, kao i da okrivljenog ponižava. Ipak, ostvarenje ovog principa najvidljivije je u procesnom načelu jednakosti oružja, kao predušlovu pretpostavke nevinosti.

Drugi etički princip počiva na drugom Kantovom kategoričkom imperativu koji nalaže da u odnosu prema drugima treba postupati kao prema cilju, a ne prema sredstvu, čime se nalaže zabrana instrumentalizacije, objektivizacije i manipulacije drugim. Ovaj etički princip važi, pre svega, za javnog tužioca kome se zabranjuje da okrivljenog koristi kao sredstvo za postizanje svog cilja — uspeha u postupku. Ovaj etički princip vodi direktno ka pretpostavci nevinosti. Prvenstveno, pretpostavka nevinosti podrazumeva da je teret dokazivanja na javnom tužiocu, a ne na okrivljenom. U tom smislu, javni tužilac nema mogućnost (ili bar ne bi trebalo da je ima) da svoj cilj ostvaruje tako što na okrivljenog prebacuje obavezu dokazivanja da nije kriv. Ukoliko bi okrivljeni imao obavezu dokazivanja svoje nevinosti, tada bi okrivljeni postao instrument davanja dokaza protiv sebe, odnosno sredstvo u rukama javne tužbe. Ipak, kako dostojanstvo podrazumeva i pravo na pokajanje, priznanje krivičnog dela (koje podrazumeva davanje dokaza protiv sebe) je sa stanovišta pretpostavke nevinosti dozvoljeno. Preciznije rečeno, okrivljeni može da daje dokaze protiv sebe, ali samo ukoliko on to želi pokajanjem, odnosno priznanjem krivičnog dela. Drugo, princip *in dubio pro reo*, shodno kome je rizik nedostizanja standarda dokazivanja na javnom tužiocu, logički proizilazi iz tereta dokazivanja i znači da odgovornost za nedokazivanje krivice može da snosi samo javni tužilac. Treće, zabrana instrumentalizacije okrivljenim najočiglednija je kod privilegije protiv samoinkriminacije i prava okrivljenog da se brani ćutanjem, kao oblika pretpostavke nevinosti. Navedeno proizilazi iz prava na samopoštovanje kao oblika izražavanja dostojanstva ličnosti. Ukoliko ne bi postojale ove privilegije okrivljenog, tada bi okrivljeni bio izložen pritisku tužilaštva da pruža dokaze protiv sebe, odnosno da dokazuje

svoju krivicu, što bi sve vodilo negaciji njegovog samopoštovanja, a okrivljeni bi postao instrument u rukama tužilaštva.

Iz navedenih etičkih principa proizilaze obaveze sudija i tužilaca u odnosu na pretpostavku nevinosti. Tako, Lipke upozorava da javni tužilac ne sme da manipuliše dokazima koji idu u korist okrivljenog zanemarivanjem ili skrivanjem, da ne sme da dozvoli ponižavanje okrivljenog na direktan ili simboličan način⁴⁵. Sudije su dužne da poštuju sve ove obaveze, ali i da budu nepristrasne. Nepristrasnost, kao odsustvo predrasuda i predubedenja, jeste način poštovanja dostojanstva ličnosti. Naime, svaka predrasuda ili predubedenje o ličnosti okrivljenog suštinski znači poništavanje dostojanstva okrivljenog, jer razmišljajući u kategorijama predrasuda i predubedenja okrivljenom se oduzima lični identitet i on biva posmatran samo kroz prizmu stereotipa.

Sa stanovišta dostojanstva okrivljenog, od naročitog je značaja pitanje njegove reputacije i zabrana stigmatizacije okrivljenog. Naime, ugled, čast i reputacija okrivljenog zaštićeni su pretpostavkom nevinosti. Vezu između časti i pretpostavke nevinosti potvrđuje i ESLJP u predmetu *Konstas v Greece*⁴⁶ navodeći da „pretpostavka nevinosti, kao procesno pravo, služi kao garancija odbrane, ali u isto vreme pomaže očuvanju časti i dostojanstva okrivljenog”. Primena pojedinih krivičnoprocesnih instituta, kao na primer pritvor, može dovesti do stvaranja jakog simboličkog utiska o krivici okrivljenog pre okončanja postupka. Stigmatizacija okrivljenog (označavanje okrivljenog žigom sramote), može da dovede do stvaranja slike okrivljenog kao „faktički krivog”⁴⁷ pre okončanja postupka. Pored toga što stigmatizacija vodi ka simboličkom značenju faktičke krivice okrivljenog, ona može da proizvede još jedan nepovoljan efekat. Naime, stigmatizacija okrivljenog u javnosti može da kreira utisak o tome da se odluka o krivici donosi van pravosudnih institucija, odnosno krivičnog postupka. Stoga, stigmatizacija okrivljenog može da vodi ka sistematskom urušavanju poverenja javnosti u nezavisnost i nepristrasnost pravosuđa.

Obaveze sudija i tužilaca se ne zaustavljaju samo na negativnoj obavezi — da ne smeju da krše pretpostavku nevinosti, već je neophodno njihovo pozitivno delovanje koje se ogleda u dužnosti očuvanja ugleda, časti i reputacije okrivljenog, odnosno suzdržavanja od onih radnji koje bi mogle da dovedu do stvarne ili simboličke stigmatizacije okrivljenog. Stoga, ispravno primećuje Trechsel da obaveze sudija, tužilaca i ostalih zvaničnika na očuvanju ugleda i reputacije okrivljenog prevazilaze stanovište da je pretpostavka nevinosti puka procesna garancija⁴⁸.

⁴⁵ R. Lippke, The Prosecutor and the Presumption of Innocence, *Criminal Law and Philosophy*, Volume 8, Issue 2/2013, p. 341–343.

⁴⁶ *Konstas v Greece*, ECtHR, App. no. 53466/07, 24 May 2011, para 32.

⁴⁷ T. Bugarski, Pretpostavka nevinosti (obim i dejstvo u krivičnom postupku) — *Reformski procesi i poglavlje 23 (godinu dana posle) — krivičnopravni aspekt*, Bejatović S., ur.), 2017, str. 346.

⁴⁸ S. Trechsel, *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford University Press, 2015, p. 178.

U pogledu navedenog ESLJP razvio je bogatu praksu, tako, u predmetu *Svinarenko and Slyadnev v Russia*⁴⁹ ESLJP je konstatovao da je zatočnice podnosilaca predstavke u kavezu tokom suđenja, poput „majmuna u zooškrom vrtu”, značilo da „podnosioci predstavke nisu mogli imati pravično suđenje poštujući načelo pretpostavke nevinosti”.⁵⁰

Sa stanovišta pitanja odnosa dostojanstva okrivljenog i pretpostavke nevinosti od naročitog je značaja pitanje pravne regulacije i praktične primene pritvora. Pritvor predstavlja ultimativni primer primene sile, odnosno prinude na okrivljenog u toku trajanja postupka koji rezultuje njegovim lišenjem slobode. Lišenje slobode, kao ograničenje lične slobode okrivljenog u vidu njegove slobode kretanja i komuniciranja, predstavlja jedan od najtežih oblika povrede ljudskog dostojanstva. Stoga, neophodno je uspostaviti balans u pogledu ciljeva koji se žele postići pritvorom, pretpostavke nevinosti i povrede dostojanstva okrivljenog. Mnogi pravni dokumenti i analize se bave upravo pitanjem postizanja ovog balansa.⁵¹ U praksi ESLJP razmatrani su slučajevi koji su se ticali tretmana pritvorenih lica. ESLJP je imao priliku da se izjašnjava da li je određeni tretman pritvorenika takav da se njime negativno utiče na reputaciju i ugled pritvorenika, pa samim tim i pretpostavku nevinosti. Tako, u predmetu *Samoilă et Cionca c. Roumanie*⁵² ESLJP je uspostavio vezu između primene bezbednosnih mera, simboličkog tretmana okrivljenog i pretpostavke nevinosti. Podnosilac predstavke je kao okrivljeni izveden na suđenje u uniformi koju nose osuđeni na izdržavanju kazne zatvora. ESLJP je našao da je došlo do povrede pretpostavke nevinosti podnosioca predstavke, zato što je takva praksa bila „lišena bilo kakvog opravdanja i mogla je kod javnosti da stvori ili ojača utisak da je okrivljeni kriv”.⁵³ Slično je ESLJP potvrdio i u presudi *Jiga v Romania*.⁵⁴

⁴⁹ *Svinarenko and Slyadnev v Russia*, ECtHR, App. nos. 32541/08 and 43441/08, 17 July 2014, para 107–109. Slično ESLJP zaključuje i u *Urazov v Russia*, ECtHR, App. no. 42147/05, 14 June 2016, para 91.

⁵⁰ *Svinarenko and Slyadnev v Russia*, ECtHR, App. nos. 32541/08 and 43441/08, 17 July 2014, para 107.

⁵¹ Tako, DIRECTIVE (EU) 2016/343 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 9 March 2016 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings u članu 20. propisuje da nadležni organi treba da se suzdrže od predstavljanja okrivljenih u javnosti upotrebom mera fizičkog ograničenja, kao što su lisice, staklene kutije i okovi za noge, izuzev ukoliko je to neophodno zbog specifičnosti slučaja. Dokument Amnesty International Fair Trials Manual u tački 15.3. navodi da su države u obavezi da obrate posebnu pažnju da okrivljeni tokom postupka „ne snosi nikakve atributivne krivice, što bi moglo uticati na njegovu pretpostavku nevinosti”. Dokument posebno navodi da držanje okrivljenog u posebnoj ćeliji u sudnici, tokom suđenja, predstavlja takav atribut.

⁵² *Samoilă et Cionca c Roumanie*, ECtHR, Req. no. 33065/03, 4 mars 2008, para 99–101.

⁵³ *Ibid.*, para 100.

⁵⁴ *Jiga v Romania*, ECtHR, Req. no. 14352/04, 16 March 2010, para 101–103.

4. Krivičnopravni trendovi i rizici po povredu dostojanstva ličnosti okrivljenog

Savremena krivična pravda nosi brojne rizike po povredu dostojanstva okrivljenog, a sledstveno i pretpostavke nevinosti. Rizici se uočavaju u savremenim tendencijama krivičnog procesnog prava koje se ogledaju u sve većoj upotrebi sporazuma o priznanju krivičnog dela, ali i u tendencijama krivičnog materijalnog prava ka uvođenju širih oblika krivične odgovornosti.

Savremeni trend sve intenzivnije upotrebe tzv. pregovarane pravde u kojoj se krivični postupci izmeštaju iz sudova u prostorije za pregovore⁵⁵ počiva na *laissez-faire* ideologiji,⁵⁶ koja promovise ekonomski princip transakcija aktera na tržištu slobodnih od intervencije države. Sa pregovaranom pravdom pod ruku ide i postmoderni trend rastakanja pojma istine koja se „pre kreira nego otkriva”,⁵⁷ pri čemu istina postaje „ona verzija činjenica koja je prihvatljiva svim zainteresovanima”⁵⁸. Pregovarana pravda više ne počiva na tradicionalno suprotstavljenim interesima stranaka u postupku, već na ideji postizanja minimuma zajedničkog interesa. Stoga je pregovarana pravda lišena legitimiteta karakterističnog za konvencionalni sudski postupak u kome se moralno uveravanje u krivicu okrivljenog zasniva na trozupcu okrivljeni — tužilac — sud.⁵⁹ Sve šira zastupljenost pregovarane pravde koja postaje pravilo, a suđenje izuzetak, dovodi do toga da je pritisak na okrivljenog da zaključi sporazum o priznanju krivičnog dela toliko veliki da okrivljeni mora da uloži poseban napor kako bi se tom pritisku odupreo. Činjenica da je zaključenje sporazuma o priznanju krivičnog dela postalo trend na koji okrivljeni mora da pristane kad-tad, milom ili silom⁶⁰ pokazuje da pristanak na sporazum više nije stvar slobodnog izbora okrivljenog, već produkt okolnosti.⁶¹ Stoga ne čudi da brojni autori ukazuju na opasnost od toga da nevinna lica pristanu na zaključenje sporazuma o priznanju krivičnog dela i da priznaju izvršenje krivičnog dela koje nisu učinili.⁶²

⁵⁵ M. Damaska, Negotiated Justice in International Criminal Courts, *Journal of International Criminal Justice*, Vol. 2, Issue 4/2004, p. 1019.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 1027.

⁵⁷ M. A. Diaconua, Truth and Knowledge in Postmodernism, *Procedia — Social and Behavioral Sciences*, no. 137/2014, p. 167.

⁵⁸ M. Damaska, *op. cit.*, 1029.

⁵⁹ R. Lippke, *op. cit.*, p. 348.

⁶⁰ G. Fisher, Plea Bargaining's Triumph, A History of Plea Bargaining in America, Stanford University Press, 2003, citirano prema R. L. Lippke, *op. cit.*, p. 348.

⁶¹ A. Alschuler, The Prosecutor's Role in Plea Bargaining, *University of Chicago Law Review*, no. 36/1968, p. 50.

⁶² D. Guidorizzi, Should We Really „Ban” Plea Bargaining?: The Core Concerns of Plea Bargaining Critics. *Emory Law Journal*, no. 47/1998, p. 771, kao i T. Wan, The Unnecessary Evil of Plea Bargaining: An Unconstitutional Conditions Problem and a not-so-least Restrictive Alternative, *Review of Law and Social Justice* Vol. 17: 1/2007, p. 40.

Pregovarana pravda, a naročito sporazum o priznanju krivičnog dela, sa stanovišta dostojanstva ličnosti može biti sporna zato što proces pregovaranja i zaključenje sporazuma mogu da utiču na pitanja slobode ličnosti, samopoštovanja ličnosti i pokajanja kao elemenata dostojanstva. Prvo, opravdano se može postaviti pitanje da li je okrivljeni potpuno slobodan u odluci da pristane na zaključenje sporazuma, ili mu je zaključenje sporazuma nametnuto. Naime, nesporno je da okrivljeni neretko pristaje na uslove koje mu daje tužilac iz bojazni da bi, ukoliko ne iskoristi datu priliku, kazna mogla biti znatno teža. Ova opasnost je prepoznata i u teoriji, pa Damaška ukazuje: „što je veća strogost zaprečenih kazni i relativna veličina ponuđenih koncesija, to je verovatnije da će čak i nevini okrivljeni pristati na sporazum”⁶³. Upravo ova činjenica utiče na to da dobrovoljnost odustanka od suđenja i autentičnost priznanja okrivljenog ostaju pod senkom sumnje. Kako je sloboda ličnosti preduslov dostojanstva, lako je zaključiti da, kada ličnost nema slobodu izbora, tada je iluzorno govoriti i o dostojanstvu ličnosti. Drugo, sporazum o priznanju krivičnog dela podrazumeva da okrivljeni daje dokaze protiv sebe, što je u suprotnosti sa načelima tereta dokazivanja i privilegije protiv samoinkriminacije. Ovaj proces u kome okrivljeni „daje” tužilaštvu više nego što bi učinio u konvencionalnom krivičnom postupku utiče na dostojanstvo ličnosti, narušavajući princip samopoštovanja. Treće je u direktnoj vezi sa prva dva. Naime, ukoliko pođemo od pretpostavke da je zaključenje sporazuma bilo potpuno dobrovoljno i pod fer uslovima, kao i da je okrivljeni dobrovoljno i bez prisile pristao da daje dokaze protiv sebe, ispravno je zapitati se da li pristanak na sporazum znači i pokajanje, kao izraz dostojanstva ličnosti. Preciznije formulisano, možemo se zapitati da li bi okrivljeni postupio na isti način da mu tužilaštvo nije dalo „popust na pokajanje”?

Drugi pravac rizika po dostojanstvo ličnosti i pretpostavku nevinosti tiče se savremenih tendencija krivičnog materijalnog prava koje su naročito vidljive u međunarodnom krivičnom pravu. Naime, savremene tendencije kreiranja novih oblika odgovornosti u međunarodnom krivičnom pravu u sve većoj meri odstupaju od subjektivne i individualne odgovornosti, naginjući ka objektivnoj i kolektivnoj odgovornosti, odnosno odgovornosti za drugog. Primer navedenog su doktrine komandne odgovornosti i trećeg oblika udruženog zločinačkog poduhvata koje predstavljaju oblike proširene odgovornosti, odnosno sadrže elemente odgovornosti za radnje drugog.⁶⁴

Komandna odgovornost u teoriji je prepoznata kao primer odstupanja od načela individualne subjektivne odgovornosti⁶⁵, kao oblik lične odgovornosti *sui generis* za kažnjivo propuštanje⁶⁶, kao

⁶³ M. Damaska, *op. cit.*, p. 1028.

⁶⁴ M. Škulić, *Međunarodno krivično pravo*, Beograd, 2020, str. 163.

⁶⁵ Z. Stojanović, *Međunarodno krivično pravo*, Beograd, 2012, str. 25.

⁶⁶ G. Mettraux, *Pravo komandne odgovornosti*. Fond za humanitarno pravo i Fond za otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, 2009, str. 38.

vid objektivne odgovornosti u krivičnom pravu⁶⁷, odnosno kao odgovornost bliska objektivnoj odgovornosti koja će se u praksi verovatno svesti na objektivnu odgovornost.⁶⁸

Treći oblik udruženog zločinačkog poduhvata u teoriji je dočekan sa značajnom dozom kritike. Prepoznat je kao difuzna pravna sfera koja vodi ka konceptualnoj konfuziji i konfliktu sa fundamentalnim principima međunarodnog krivičnog prava,⁶⁹ s obzirom na to da je u kapitalnom sukobu sa principom subjektivne odgovornosti⁷⁰ i da se njime uvodi objektivna odgovornost u krivično pravo i to u formi *strict liability*.⁷¹ Kreirane pod okriljem međunarodnog krivičnog prava, komandna odgovornost i udruženi zločinački poduhvat su direktan proizvod tendencije rešavanja procesnih izazova izmenom materijalnog prava.⁷²

U nacionalnim zakonodavstvima primetan je trend širenja obuhvata krivičnih dela i potencijalnih učinilaca krivičnih dela, koji se odvija u tri pravca⁷³. Naginjanje ka elementima objektivne odgovornosti naročito je primetno uvođenjem brojnih pretpostavki činjenica u krivičnom materijalnom pravu, a sve sa ciljem olakšavanja dokazivanja krivičnog dela. Trešelj ispravno upozorava da su dozvoljene samo one pretpostavke činjenica ili prava koje su, po svojoj prirodi, oborive, dok neoborive pretpostavke znače uvođenje objektivne odgovornosti i stoga su u suprotnosti sa pretpostavkom nevinosti.⁷⁴

Tendencije u pogledu novih oblika odgovornosti u krivičnom pravu značajne su za pitanje dostojanstva ličnosti okrivljenog zato što su samo individualna i subjektivna odgovornost oblici odgovornosti koji su u skladu sa dostojanstvom ličnosti. Naime, samo dostojanstven čovek je slobodan čovek koji svesno i slobodno bira da li će izvršiti krivično delo ili ne. U tom smislu krivica može da proizilazi samo iz svesti i iz slobode. Sa druge strane, dostojanstvo ličnosti podrazumeva da čovek može da ima odgovornost samo za sebe, a da ne može da preuzima odgovornost za drugog, budući da ne može

⁶⁷ J. Ćirić, *Objektivna odgovornost u krivičnom pravu*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2008, str. 142.

⁶⁸ M. Škulić, *op. cit.*, str. 178.

⁶⁹ K. Ambos, Joint Criminal Enterprise — Criminal Liability by Prosecutorial Ingenuity and Judicial Creativity, *Journal of International Criminal Justice*, no. 5/2007, p. 159

⁷⁰ I. Simović Hiber, Udruženi zločinački poduhvat, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, no. 3/09, 153–169, str. 162.

⁷¹ K. Ambos, *op. cit.*, p. 160.

⁷² M. Škulić, *Krivična dela protiv polne slobode*, Beograd, 2019, str. 210.

⁷³ Pomeranjem radnje krivičnih dela u radniju vremensku fazu koja prethodno nije bila podložna sankcionisanju (Vorfeldkriminalisierung), uvođenjem brojnih pravnih i činjeničkih pretpostavki u krivično materijalno pravo i širenjem opsega lica odgovornih za krivično delo, što se vrši putem širenja oblika odgovornosti. O navedenom videti više u: S. Nenadić, *Pretpostavka nevinosti sa posebnim osvrtom na praksu Evropskog suda za ljudska prava*, Beograd, 2021, str. 301.

⁷⁴ S. Trechse, *op. cit.*, p. 168.

da zadire u dostojanstvo drugog, njegovu slobodu odluka i odgovornost za odluke. U teoriji je ispravno primećeno da odgovornost za drugog, odnosno kolektivna odgovornost predstavlja oblik derogacije dostojanstva,⁷⁵ a da objektivna krivična odgovornost krši dostojanstvo okrivljenog.⁷⁶

Zaključak

Dostojanstvo, kao filozofski koncept, predstavlja stožer koji se nalazi u centru ideje ljudskih prava. Savremeno razumevanje dostojanstva podrazumeva vrednosti slobode i jednakosti, kao preduslove dostojanstva ličnosti. Stoga je dostojanstvo vrednost koja prethodi pravu, ali i samo pravo koje pripada svima i svakome. Dostojanstvo, kao moralna kategorija, doživljava pravnu emanaciju u vidu pravne norme. Normativno određenje dostojanstva podložno je svim nedostacima normativnog definisanja i pravnog tumačenja, stoga i ne čudi da nijedan pravni dokument nema definiciju dostojanstva.

U krivičnom procesnom pravu pretpostavka nevinosti jenajočigledniji oblik pravne emanacije etičkog principa dostojanstva. Elementi i pravila primene pretpostavke nevinosti, kao što su: teret dokazivanja, standard dokazivanja, privilegija protiv samoinkriminacije, pravo na odbranu ćutanjem, jednakost oružja, zabrana stigmatizacije i narušavanja reputacije, obaveze nepristrasnosti suda i slično, počivaju na ideji zabrane instrumentalizacije i manipulacije okrivljenim, odnosno obavezi poštovanja dostojanstva ličnosti okrivljenog.

Pravilna primena ovih procesnih načela i instituta podrazumeva poštovanje dostojanstva ličnosti okrivljenog. Međutim, ovaj put je dvosmeran, jer u krivičnom postupku ne možemo govoriti o poštovanju dostojanstva ličnosti okrivljenog bez pravilne primene ovih procesnih načela i instituta. Dakle, da bismo pravilno primenili određene procesne institute i načela, neophodno je da razumemo njihovu suštinu sa stanovišta ljudskih, a ne samo procesnih prava, kao i sa stanovišta etičkih principa koji stoje u korenu procesnih pravila.

Iako dostojanstvo ličnosti nije, niti može biti normativno definisano, ono ni u kom slučaju nema značenje bezobalnog pojma. Stoga, dostojanstvo ličnosti je mnogo više od onoga u šta ga pravници praktičari često pretvore — pravnu floskulu koju, po potrebi, koriste radi jačanja svoje pravne argumentacije. Svaki tumač pravne norme u krivičnom postupku, bilo da je sudija, tužilac ili branilac, ima lični osećaj za pojam dostojanstva ličnosti, koji, između ostalog, zavisi i od njegovih vrednosnih stavova i ličnih uverenja. Ipak, tumačenje dostojanstva ličnosti, kao pravne norme, ne može da bude prepušteno ličnom osećaju i vrednostima tumača, već treba da bude limitirano pravilnom primenom onih pravnih načela i instituta koji dostojanstvo

⁷⁵ O. Schachter. *op. cit.*, p. 850.

⁷⁶ M. Kaiafa-Gbandi. *op. cit.*, p. 102.

ličnosti okrivljenog štite. Stoga, tumači pravnih normi u krivičnom postupku imaju obavezu da procesna načela i institute primenjuju konceptualnim tumačenjem pravne norme, imajući u vidu, pre svega, njihove etičke korene i logičku vezu sa moralnim kategorijama.

Literatura

1. Alschuler A. /1968/: The Prosecutor's Role in Plea Bargaining, *University of Chicago Law Review*, no. 36.
2. Ambos K. /2007/: Joint Criminal Enterprise — Criminal Liability by Prosecutorial Ingenuity and Judicial Creativity, *Journal of International Criminal Justice*, no. 5.
3. Andorno R. /2014/: Human Dignity and Human Rights — in *Handbook of Global Bioethics*, (Have H., Gordijn B., eds.) Springer.
4. Ashworth A. /2006/: Four threats to the presumption of innocence, *The International Journal of Evidence and Proof*, no. 10.
5. Babić J. /2020/: The Right to Human Dignity, Yearbook human rights protection. The right to human dignity, no. 3, Novi Sad.
6. Bugarski T. /2017/ Pretpostavka nevinosti (obim i dejstvo u krivičnom postupku) — u: *Reformski procesi i poglavlje 23 (godinu dana posle) — krivičnopravni aspekt* (Bejatović S., ur.).
7. Ćirić J. /2008/: *Objektivna odgovornost u krivičnom pravu*, Beograd.
8. Damaska M. /2004/: Negotiated Justice in International Criminal Courts, *Journal of International Criminal Justice*, vol. 2, issue 4.
9. Diaconu M. A. /2014/: Truth and Knowledge in Postmodernism, *Procedia — Social and Behavioral Sciences*, no. 137.
10. Dworkin R. /1977/ *Taking Rights Seriously*, Cambridge.
11. Franeta D. /2015/: *Ljudsko dostojanstvo kao pravna vrednost*, Beograd.
12. Guidorizzi D. /1998/: Should We Really „Ban” Plea Bargaining?: The Core Concerns of Plea Bargaining Critics. *Emory Law Journal*, no. 47.
13. Himma K. E. /2015/: Konceptualna jurisprudencija. Uvod u konceptualnu analizu i metodologiju u pravnoj teoriji, *Revus*, no. 26, dostupno na <https://journals.openedition.org/revus/3401#article-3401>.
14. Hudson B. /2012/: *Justice and Security in the 21st century: Risks, Rights and the Rule of Law*, New York.
15. Ilić V. /2019/: (Ne)pomirljivost kazne doživotnog zatvora i ljudskih prava, *Crimen*, no. 2.
16. Jovanovic M. /2013/: Legal Validity and Human Dignity — On Radbruch's Formula, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie — Beihefte*, no. 137.
17. Kaiafa-Gbandi M. /2015/: Human Dignity: Protected, but also Jeopardised by Criminal Law? *Synthesis Philosophica*, vol. 59.
18. Laudan L. /2005/: The Presumption of Innocence: Material or Probatory? *Legal Theory*, no. 11.
19. Lippke R. /2013/: The Prosecutor and the Presumption of Innocence, *Criminal Law and Philosophy*, volume 8, issue 2.
20. Lebeck M. /2004/: What is Human Dignity? — in: *Maynooth Philosophical Papers*, 2/2013.
21. Lukić R. /1992/: *Sistem filozofije prava*, Beograd.
22. McCrudden C. /2008/: Human Dignity and judicial Interpretation of Human Rights, *European Journal of International Law*, no. 19(4).
23. Mettraux G. /2009/: *Pravo komandne odgovornosti*, Sarajevo.

24. Matic Boskovic M. /2020/: Human dignity in the criminal proceedings — interpretaion of European Court of human rights — in: *Yearbook Human rights protection, The right to human dignity*, n. 3, Novi Sad.
25. Marjanović M. /2013/: Ljudsko dostojanstvo kao društvena i pravna vrednost, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 3/2013.
26. Mitrović D. /2016/: Diptih o ljudskom dostojanstvu i toleranciji, *NBP Journal of Criminalistic and Law*, vol. 21.
27. Nenadić S. /2021/: Pretpostavka nevinosti sa posebnim osvrtom na praksu Evropskog suda za ljudska prava, Beograd.
28. Pritchard M. /1972/: Human Dignity and Justice, *Ethics*, vol. 84, no. 4.
29. Sanders A., Young R., Burton M. /2010/: *History of ethics*, Oxford.
30. Schachter O. /1983/: Human Dignity as a Normative Concept, *The American Journal of International Law*, vol. 77.
31. Staffen M., Arshakyan M. /2017/: About the Principle of Dignity: Philosophical foundations and Legal Aspect, *Revista Sequencia*, no 75, dostupno na https://pdfs.semanticscholar.org/9346/2ea0e145a513217247b96a.9a9a59104220fd.pdf?_ga=2.85579165.569954431.1649451026-1135255356.1616237365.
32. Simović Hiber I. /2009/: Udruženi zločinački poduhvat, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, no. 3/09.
33. Stojanović Z. /2012/: *Međunarodno krivično pravo*, Beograd.
34. Škulić M. /2020/: *Međunarodno krivično pravo*, Beograd.
35. Škulić M. /2019/: *Krivična dela protiv polne slobode*, Beograd.
36. Trechsel S. /2005/: *Human Rights in Criminal Proceedings*, Oxford.
37. Tejlor Č. /2003/: Politika priznanja — u: *Multikulturalizam — ispitivanje politike priznanja* (Gatman E., ur.), Beograd.
38. Wan T. /2007/: The Unnecessary Evil of Plea Bargaining: An Unconstitutional Conditions Problem and a not-so-least Restrictive Alternative, *Review of Law and Social Justice*, vol. 17: 1.

Praksa Evropskog suda za ljudska prava

1. *Bouyid v Belgium*, ECtHR, App. no. 23380/09, 28 September 2015.
2. *Harachiev and Tolumov v. Bulgaria*, ECtHR, App. nos. 15018/11, 61199/12, 8 July 2014.
3. *Jiga v Romania*, ECtHR, Req. no. 14352/04, 16 March 2010.
4. *Konstas v Greece*, ECtHR, App. no. 53466/07, 24 May 2011.
5. *Samoila et Cionca c Roumanie*, ECtHR, Req. no. 33065/03, 4 mars 2008.
6. *Svinarenko and Slyadnev v Russia*, ECtHR, App. nos. 32541/08 and 43441/08, 17 July 2014.
7. *Tyrer v UK*, ECtHR, App. no. 5856/72, 25 April 1978.
8. *Urazov v Russia*, ECtHR, App. no. 42147/05, 14 June 2016.
9. *Vinter and others v The United Kingdom*, ECtHR, App. nos. 66069/09, 130/10 and 3896/10, 9 July 2013.

Dokumenti

1. *Amnesty International Fair Trials Manual*, dostupno na <https://www.amnesty.org/en/documents/pol30/002/2014/en/>.
2. DIRECTIVE (EU) 2016/343 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 9 March 2016 *on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings*, dostupno na <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0343>.
3. SE, Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.
4. UN, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima.

PRESUMPTION OF INNOCENCE AND PERSONAL DIGNITY

The subject of the paper is the analysis of the connection between the dignity and human rights in criminal proceedings, especially between the dignity of the accused and the presumption of innocence. The aim of this paper is to determine the ethical basis of the presumption of innocence as one of the basic prerequisites for the fair trial.

The text starts from the philosophical notion of dignity and the impossibility of its normative determination. The author analyzes the normative embodiment of dignity as an ethical principle, in the procedural principle of the presumption of innocence and the rules of criminal procedure that guarantee this presumption. Finally, the author analyzes the contemporary risks of violating the dignity in criminal proceedings and criminal law that threaten to undermine the presumption of innocence.

Key words: dignity, presumption of innocence, reputation, stigmatization

